ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرى –2

ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرى – 2

ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى

نەشرگە تەييارلىغۇچى : يالقۇن روزى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

阿理甫之书/阿布都秀库尔·穆罕默德依明著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2001.9

ISBN 7—228—06709—6

Ⅰ.阿… Ⅱ.阿… Ⅲ.社会科学—文集—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.C53

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 068779 号

责任编辑:库来西·吾买尔
责任校对:阿布都热伊木·阿布里米提

阿理甫之书(维吾尔文)
阿布都秀库尔·穆罕默德依明 著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001)
新疆新华书店发行
新疆工人时报印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 14.875 印张
2002 年 2 月第 1 版 2002 年 2 月第 1 次印刷
印数:1—3,000

ISBN 7—228—06709—6/C.102 定价:22.00 元

قىسمىتى قامۇس ھاياتنىڭ ، ھەر بېتى راھەت ماڭا ،
مەيلى قايغۇ ، مەيلى شادلىق ، كەلگىنى ئامەت ماڭا .
بولسا گەر قەلبىڭدە ھېكمەت قىلغۇسى جۇتنى باھار ،
بولمىسا قەلبىمدە ھېكمەت ئامىتىم ئاپەت ماڭا .

— ئا . مۇھەممەتئىمىن

مۇندەرىجە

ئۇيلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش 1
مىللىي مائارىپ ۋە نەزەرىيىۋى تەپەككۇر 68
تەپەككۇر ئىقتىدارى ۋە تەپەككۇر قىممىتى 73
كىتاب ۋە كىتاب مەدەنىيىتى 80
مەنپەئەتدارلىق ئەخلاقى ۋە مەجبۇرىيەت ئەخلاقى 90
ئوقۇتقۇچى توغرىسىدا 99
ئوقۇغۇچى توغرىسىدا 108
ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇش مەدەنىيىتى توغرىسىدا 117
كۆسەن مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي قىممىتى 128
قوچۇ ئۆزۈمى ۋە قوچۇ ئۆزۈم ھارىقى 138
فارابى شېئىرلىرىدىن نەمۇنە 146
ئۇيغۇر شائىرى مازۇچاك ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر 152
زەينۇلئابىدىن مەۋلەۋى داموللا ھاجىم تەئرىپىدە 157
ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى 160
ئوتتۇرا ئاسىيادا قەدىمكى دىنلار 172
ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ قىسقىچە تارىخىي تەسۋىرى 183
كىلاسسىك ئەدەبىياتتا خوتەن تەسۋىرى 238
تەبەسسۇم 253
سۆكۆنات 257

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

« قۇلىقىڭنى ئارت ! » تۇغرىسىدا........................ 261
تەسەۋۋۇپ ۋە مۇھەببەت 265
ئۆزىنى تىزگىنلەش 269
تۇپراقنىڭ مونولوگى 273
ئۆزلۈك ئەينىكى 277
ئۆزلەت — ئۆزۈڭنى تونۇ !............................ 280
ياتلاشقان ئىنسان ۋە ياتلاشقان ئەقىل ـ پاراسەت 283
روھىيەت ۋە مەدەنىيەت 290
مەنسۇر ھەللاجنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئەكس
ساداسى 312
« ئون ئىككى مۇقام » ۋە نەۋائىخانلىق ئەنئەنىسى 322
ئۇيغۇر مۇقام مەدەنىيىتىنىڭ گېنېئالوگىيىلىك سىرى 340
يىپەك يولىنىڭ قايتا ئېچىلىشى ۋە « تۆگە قۇشى » روھى ... 360
يىپەك يولىدىن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئەگگۈشتىرىنى قايتا تېپىۋې-
لىش 365
يىپەك يولى تەتقىقاتىدىكى ئىنسانىيەت مەدەنىيەتشۇناسلىقى مە-
سىلىلىرى 384
يىپەك يولى ۋە سېلىشتۇرما ئەدەبىيات 401
يىپەك يولىنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتى 417
ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەھمەد يەسسەۋى ۋە يەسسەۋىچىلىك ... 425
خوجا باھائىددىن نەقشىبەندى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتى 436
قاتلام نەزەرىيىسى ۋە ئۇنىڭ مېتودولوگىيىلىك قىممىتى ... 454
تارىخ تەتقىقاتىدىكى يېڭى مېتود — ئۇچۇرلۇق تارىخ تەتقىقاتى
ئۇسۇلى 460

ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش[1]

1. پاكىتلارنىڭ قىستىشى

جۇڭگو، چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ شىنجاڭ تارىخى ھەق- قىدىكى ئەسەرلىرىنى ئوقۇغاندا، ئۇيغۇرلار ئىسىل مىللەت دېگەن خۇلاسىگە كېلىشىڭىز تەبىئىي. شىنجاڭدا يۈز بەرگەن بەزى تارىخىي ھادىسىلەر گويا تېپىشماققا ئوخشايدۇ. مەسىلەن:

قەدىمكى زاماندا بۇ زېمىندا ھونلار، چوڭ ياۋچىلار، ساكلار، ئېفتالىتلار، چاگلار، تۈبۈتلەر، تۈركلەر، سىيانپىيلار، قىتانلار، جۇرجانلار، موڭغۇللار ياشىغان. بۇ مىللەتلەرنىڭ بە- زىسى ئۆز دەۋرىدە كارامەت زورىيىپ، قۇدرەت تېپىپ جاھانى سورىغان، لېكىن ھازىرقى كۈندە بولسا، بەزىسى كىچىكلەپ، ئاجىزلاپ كەتتى، بەزىسى تارىخ سەھنىسىدىن پۈتۈنلەي يوقى- لىپ كەتتى. ئۇيغۇرلار بولسا، تارىختىكى بوران - چاپقۇندا راۋاج تېپىپ، زورىيىپ، شىنجاڭنىڭ ئاساسىي مىللىتىگە ئايلاندى. بۇنىڭ سىرى نېمە؟

بۇرۇنقى قوچۇ ئۇيغۇرلىرى ئۆز دەۋرىدە تۇرپاندىكى

---

[1] «ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش» ناملىق بۇ ئەدەبىي ئاخباراتنى موڭغۇل ئاپتور مىڭ چىبىي ۋە لولۇلۇلار يازغان بولۇپ 1988 - يىلى «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 10 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. ئەينى ۋاقىتتا ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ناھايىتى زور تە- سىر پەيدا قىلغان. بۇ ئەدەبىي ئاخباراتتا پروفېسسور ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن- نىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى ۋە روھىيەت تۈزۈلمىسىدىكى كرىزىسلار ھەققىدىكى سۆكۈتلۈك ئويلىنىشلىرى گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولغاچقا بۇ كىتابقا كىرگۈزۈشنى لايىق تاپتۇق.

سوغدى يېزىقى ، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ، خەنزۇ يېزىقى ، سۇ-رىيە يېزىقى ، سانسكرت يېزىقى ، پارس يېزىقى ، تۈرك يېزىقى ۋە تاڭغۇت يېزىقى بىلەن بۇددا دىنىغا ، مانىي دىنىغا ، نستورىيان دىنىغا ، مەجۇسى دىنىغا ئائىت دىنىي كىتابلارنى تاش مەتبەئەدە نەشر قىلالىغان . بۇنداق ئەھۋال ئۆز زامانىسىدا دۇنيادا كەم ئۇچراپتىكەن . بۇنىڭ سىرى نېمە ؟

بىرەر دەۋرنىڭ مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى ئەكس ئەتتۇ-رۇپ بېرەلەيدىغان كاتتا مەدەنىيەت ئەربابلىرى يوق مىللەتنى ئىنتايىن مەدەنىيەتلىك مىللەت ، دەپ ئاتىماق تەس . شىنجاڭ-دىكى ھەر قايسى مىللەتلەر ئىچىدە ئۇيغۇر مىللىتىدىن ئەل فارابى ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ، مەھمۇد قەشقەرى ، ئەلىشىر نەۋائىدەك كاتتا مەدەنىيەت ئەربابلىرى چىققان . بۇنىڭ سىرى نېمە ؟

ئۇيغۇرلار ئىلگىر ـ ئاخىر بولۇپ ، شامان دىنىغا ، مانى دىنىغا ، مەجۇسى دىنىغا ، بۇددا دىنىغا ، ئاخىرىدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان . دۇنيادا دىن ـ ئەقىدىنى شۇنداق كۆپ تاللىغان مىللەت تولىمۇ ئاز تېپىلىدۇ . بۇنىڭ سىرى نېمە ؟

ئۇيغۇرلار شىمالىي موڭغۇل قۇملۇقىدا ياشىغان چاغلىرىدا سان جەھەتتىن ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى . كېيىن ئۈچ يولغا بۆلىنىپ كۆچۈپ تولىمۇ چېچىلىپ كەتتى ، ئەمما ئۇزاق ئۆتمەيلا تارىمدىكى بىرمۇنچە قەبىلە ـ ئەللەرنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلدى . كېيىنكى ئۇزاق تارىخىي جەرياندا خېلى كۆپ خەنزۇنى ، موڭ-غۇلنى ، قىتانلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلدى . شۇنداق زور ئاس-سىمىلياتسىيە قىلىش ئىقتىدارىدىكى سىر نېمە ؟

ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممى-سىنىڭ تارىختىن قالغان ئېغىز ئەدەبىياتى بار ، لېكىن ئۆز ئالدىغا سىستېما ھاسىل قىلالايدىغان نۇرغۇن ئەدەبىي مىراسى بار مىل-لەت پەقەت بىرلا ئۇيغۇر مىللىتى . بۇنىڭدىكى سىر نېمە ؟

...

مەن ئەنە شۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر ئۇيغۇر بۇرادىرىمدىن ئەقىل سورىدىم . ئۇ ئالىي مەكتەپنىڭ پروفېسسورى بولۇپ ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتى ۋە فارابى ۋەكىللىكىدىكى ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى پىششىق بىلەتتى . خەنزۇلارنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىغا بەكمۇ قىزىقاتتى ، ھازىرقى زامان دۇنياۋى پەلسەپە ئېقىملىرىدىنمۇ كەڭ مەلۇماتلىق ئىدى . ئۇنىڭ ئېستېتىكا ، مۇزىكا ، ئۇسسۇل ۋە تارىخ قاتارلىق ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆپ قاتلاملىق ئىلمىي ئەمگەكلىرى بار . ئۇ چۆي يۈەننىڭ « توققۇز نەزمە » ناملىق شېئىرلىرىنىمۇ خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان . ئۇ ھەقىقىي بىلىملىك ، ئۆتكۈر نەزەرلىك ئالىم . ئۇ ئارىلاشما مەدەنىيەت نەزەرىيىسىنى تەرغىب قىلغانلىقى ، شېئىرلىرىدا دىنغا نىسبەتەن بەزى قاراشلىرىنى ئىپادىلەپ قويغانلىقى ، ئۆز مىللىتىنىڭ ئەيىبلىرىنى ئەگىتىپ تەنقىد قىلغانلىقى ئۈچۈن ، دائىم يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ ، چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ قالىدىكەن . ئۇ مۇنداق دەيدۇ :

— بۇ سىرلارنى ، ھازىرقى زامان تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، ئېچىۋېتىش ، قوبۇل قىلىش ، دەپ يېشىش مۇمكىن . شىنجاڭنىڭ ئۈچ تەرىپى ئېگىز تاغ . ئومۇمەن قارىغاندا ، ئۇ تەبىئىي مۇھىتى جەھەتتىن بېكىك ھالەتتە تۇرىدۇ . شۇنىڭغا تەشەككۈر ئېيتىمىزكى ، قەدىمكى زامانىدىكى ئاتلىق مىللەتلەر ۋە سودىگەرلەر تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ ، بىپايان چۆللەرنى كېزىپ ، خەلقئارا كارۋان يوللىرىنى ئېچىپ ، دۇنيانىڭ شەرقى بىلەن غەربىنى تۇتاشتۇرغان . يۇنان ـ رۇم مەدەنىيىتى ، ئىران ـ ئەجەم مەدەنىيىتى ، ئىسلام ـ ئەرەب مەدەنىيىتى بۇ يەرگە توپلانغان . مانا مۇشۇنداق مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ تەرەپ ـ تەرەپكە يول ئاچىدىغان ، ئېچىۋېتىش روھىغا ۋە ئەتراپلىق قوبۇل قىلىش غەيرىتىگە ئىگە بولۇشى تەبىئىي . تەرەپ ـ تەرەپكە يول

ئاچقاندىلا روناق تاپقىلى، تەرەققىي قىلغىلى بولىدۇ. بۇمۇ ھا-
زىرقى كۈندە دۇنياغا پۈر كېتىۋاتقان نەزەرىيىگە، تېرمودىنامى-
كىنىڭ ئىككىنچى قانۇنىيىتى بويىچە بارلىققا كەلگەن ئېنتروپىيە
نەزەرىيىسىگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. تاشقى دۇنيادىن داۋاملىق ھالدا
قۇۋۋەت - مەدەت ئېلىپ ئۆزىنى تولۇقلاپ تۇرغاندا، يىلتىزسىز
گىياھقا ئوخشاش ھالەتكە چۈشۈپ قالمايدۇ. ئەرەبلەرنىڭ بىر
ئالىمى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسىنى مۇنداق بىر ئوبرازلىق
ئوخشىتىش بىلەن سۈپەتلىگەن: ئۇ گويا تۆت تېمىنىڭ ھەممى-
سىدىن دېرىزە ئېچىلغان ئۆيگە، گۈللەرنىڭ رەڭ، پۇراق تۈرلى-
رىنى ئايرىمايلا شىرنە يىغىدىغان ھەسەل ھەرىسىگە ئوخشايدۇ.

پروفېسسورىمىز مەدەنىي مىراسلارنى تەكىيە قىلىپ
ئۇخلايدىغان ئادەملەرگە ئوخشىمايدۇ. مېنىڭ ماختاپ ئېيتقان
گەپلىرىم ئۇنى مەمنۇن قىلالمىدى، ئەكسىچە، ئۇنىڭ چىرايى
تۇتۇلدى.

— ئۇيغۇرلارنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىنىڭ، — دېدى ئۇ
گەپكە كىرىشىپ، — تارىختىكى ئەڭ پارلاق نەتىجىسى قاراخا-
نىيلار دۆلىتىنىڭ ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن،
دېڭىز - ئوكيان قاتنىشى راۋاجلانغانلىقتىن، شىنجاڭنى ئارىلاپ
ماڭىدىغان خەلقئارا سودا كارۋان يوللىرى بىكار بولۇپ قالدى.
شۇنداق بولسىمۇ، ئۇيغۇرلار شۇ كونا - يىپەك يولىدا جاپاغا
چىداپ قاتناپ يۈرۈپ، كەڭ دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى
ساقلاپ كەلگەنىدى. يېقىنقى نەچچە ئون يىل مابەينىدە، ئاۋۋال
ئەرەب دۇنياسى تەرەپكە بارىدىغان يوللار بېكىلدى، ئاندىن كې-
يىن جەنۇبىي ئاسىيا ئىككىنچى قۇرۇقلۇقىغا بارىدىغان يوللار
بېكىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە بارىدى-
غان يوللار بېكىلدى، جۇڭگودا بولسا مەملىكەت دەرۋازىلىرىنى
قۇلۇپلاش سىياسىتى يولغا قويۇلدى. شىنجاڭ بىر - ئىككى يىل
ئەمەس، يىگىرمە - ئوتتۇز يىل بېكىك ھالەتتە قالدى. قەدىمكى

زاماندىكى ئېچىۋېتىش مۇھىتى ئېچىۋېتىش روھىنى يېتىشتۈرگەن بولسا ، ھازىرقى بېكىنمە مۇھىت بېكىنمە پسىخىكىسىنى پەيدا قىلىپ قويىدۇ . ئەپسۇسكى ، بىز ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى بىرلا سىياسىي نۇقتىدىن كۆزىتىشكە بېرىلىپ كەتتۇق . جەمئىيەت كۆپ تەرەپلىمە ، قاتلاممۇ قاتلام ئىكەن ، ئۇنىڭغا بىرلا نۇقتىدىن قارىغاندا ، چالا بولۇپ قېلىشى مۇقەررەر . بىر قانچە نۇقتىدىن — سوتسىيالوگىيە ، پسىخولوگىيە ، جۇغراپىيە قاتارلىق جەھەتلەردىن قارىلىدىغان بولسا ، بىرمۇنچە مەسىلە تېپىش مۇمكىن .

بۇرادىرىم ئۇستىلىدىن بىر پارچە سالام خەتنى ئېلىپ ، ماڭا تەرجىمە قىلىپ بەردى . ئۇنىڭ ئىچكى ئۆلكىدىكى ئالىي مەكتەپتە بىلىم ئاشۇرۇۋاتقان ئوقۇغۇچىسى ئۆز خېتىدە مۇنداق يازغان :

ھۆرمەتلىك ئۇستازىم ، سالام !

بېيجىڭغا كەلگىنىمگە يېرىم يىل بولاي دەپ قالدى . بۇ يەردە تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەر ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلغانلىقتىن ، كۆزۈم ئېچىلىشقا ، نەزەر دائىرەم كېڭىيىشكە باشلاۋاتىدۇ . سېلىشتۇرغاندا پەرقلىگىلى بولىدۇ . بۇ ئادەتتىكى بىر ھەقىقەت . تېخىمۇ يۇقىرى پەللىدە سېلىشتۇرۇپ كۆرگىلى بولىدىغان نەرسىلەر كۆز ئالدىمدا تۇرغاچقا ، ئىلگىرى شىنجاڭدا تېگىگە يېتەلمىگەن بىرمۇنچە ئىشلار چۈشىنىشلىك بولۇپ قېلىۋاتىدۇ . مەن ئۆز مىللىتىمنى قەدىرلەيمەن . بىزنىڭ مىللىتىمىز ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ناھايىتى يۇقىرى مەدەنىيەتكە ئىگە بولغانىكەن .

ئىلاۋە :ئىرانلىق يازغۇچى جۇۋەينى X Ⅲ ئەسىردە پۈتتۈرگەن « جاھانكوشاي » (« دۇنيا ئىستېلاچىسى ») دېگەن ئەسىرىنىڭ كىرىش سۆزىدە : « ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ يازما ھۆججەتلىرىنى ، بىلىملىرىنى مەدەنىيەتنىڭ يۇقىرى پەللىسى دەپ

此为试读，需要完整PDF请访问： www.ertongbook.com

قارىغانىدى . » دەپ يازغان . مەرىپەت بىلەن مەدەنىيەت تۈركىي تىلدا ئوخشاش بولغاچقا ، بەزىلەر مەدەنىيەت بىلەن مەرىپەتنى ئايرىش يۈزىسىدىن ، مەرىپەتنىڭ ئورنىغا ئىنگلىزچە Civilization دېگەن سۆزنى قوللانغان . كېيىن Civilization دېگەن سۆزنىڭ ئورنىنى « ئۇيغۇرلار » دېگەن سۆز ئىلىپ ، ئۇيغۇر دېگەن سۆز تۈركىي تىلدا مەرىپەتنىڭ سىمۋولى بولۇپ قالغان . ئۇيغۇرلار-نىڭ مەدەنىيەت ـ مەرىپەت جەھەتتە ئوتتۇرا ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە قانداق چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغانلىقىنى ئەنە شۇنىڭدىنمۇ بىلگىلى بولىدۇ .

يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان مىللىتىمىزنىڭ ئىلگى-رىلەش قەدىمى تېز بولۇۋاتامدۇ ياكى ئاستىمۇ ؟ بىزنىڭ خەنزۇ خەلقى بىلەن بولغان ئەمەلىي پەرقىمىز ئازىيىۋاتامدۇ ياكى كۆپىـ-يىۋاتامدۇ ؟ بۇ مەسىلىلەر يېقىندىن بۇيان مېڭەمگە كىرىۋالدى . بۇ مەسىلىلەردە بىر خۇلاسىگە كېلىشكە جۈرئەت قىلالمىدىم ، لېكىن تۆۋەندىكىدەك ئەمەلىيەتلەر ھەقىقەتەن كىشىنى قايغۇغا سالىدۇ :

1 . 50 ـ يىللاردا بىزدىن زۇنۇن قادىرى ، تېيىپجان ، ئابدۇكېرىم خوجا چىققانىدى . كېيىنكى چاغلاردا بولسا بىزدە تىبەتلىك زاشىداۋاغا ، قازاق ئەكبەرگە ئوخشاش پۈتۈن مەملى-كەتكە مەشھۇر شائىر ، يازغۇچى چىققىنى يوق .

2 . بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ « ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى » دەيدىغان داڭقى بار ئىدى . 50 ـ يىللاردا بىزنىڭ ناخشا ـ ئۇسـ-سۇللىرىمىز ھەقىقەتەن پۈتۈن مەملىكەتكە پۇر كەتكەنىدى . يې-قىنقى يىللاردىن بۇيان بىر ئىزدا توختاپ قالدۇق . مەملىكەتلىك مۇسابىقىدە ئاران بىر قېتىم ئۈچىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئې-رىشىپتۇق .

3 . ئىچكى موڭغۇل ، تىبەت ۋە نىڭشيا رايونلىرىنىڭ چوڭ ـ چوڭ تىياتىرلىرى بېيجىڭغا ئاپىرىپ ئوينالدى ، شىنجاڭ-

نىڭ يوق .

4 . شىنجاڭ داشۆنىڭ قۇرۇلغىنىغا يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت بولدى . لېكىن « ئۇلۇغ بېرىتانىيە ئېنسىكلوپېدىيىسى » گە ئىچكى موڭغۇل داشۆسى بىلەن يۈننەن داشۆسى كىرەلىگەنۇ ، شىنجاڭ داشۆسى كىرەلمىگەن .

5 . بىز يىپەك يولى ئۈستىدە ياشاپ كېلىۋاتىمىز ، لېكىن تاكى ھازىرغىچە بىزدىن يىپەك يولىغا دائىر چوڭراق ئەسەر چىققىنى يوق .

...

يەنە بىرمۇنچە مىسال كەلتۈرۈشۈم مۇمكىن ، مۇشۇنداق ھادىسىلەر ئىچىمىزنى ئۆرتىمەمدۇ ؟ ئۇستازىم ، بۇ ھادىسىلەر ئۈستىدە سىزمۇ باش قاتۇرۇپ باققانسىز ، ئېھتىمال ، ئاللىقاچان جاۋاب تاپتىڭىز ، ئەقىل كۆرسىتىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن .

پروفېسسور بۇرادىرىم ئويلانغاندىن كېيىن سۆزلىدى :

— بۇ ياش ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىلەر ئۈستىدە ئويلىنىپ يۈرگىنىمگە بىرقانچە يىل بولۇپ قالدى . مىللىتىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، خەتتە يېزىلغان ھادىسىلەرنى ئېتىراپ قىلىش تولىمۇ ئازابلىق ئىش ، لېكىن ئۇلار پاكىت ، پاكىتنى ئېتىراپ قىلماي ، بولمايدۇ . بۇ پاكىتلار نۇرغۇن ئادەمنىڭ يۈرىكىگە تەگمەكتە ، تەسىر قىلماقتا ، ئۇلارنى ئويلاپ كۆرۈشكە مەجبۇر قىلماقتا . ئىلىم پوزىتسىيىدە راستچىل بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . مىللىتىمىزنىڭ تارىخىي ئەنئەنىلىرى كېيىنكى چاغلاردا راست گەپنى قىلغاندا ، ئوبدان جارى بولالمىدى . ئېچىنىشتىش روھىمىز ناچار بولدى ، كەڭ جەلپ قىلىش روھىمىز ئاجىز بولدى . سىز ئاخبارات خادىمى ، بۇ جەھەتلەردە سىزدە مەلۇمات بولۇشى چوقۇم . لېكىن ئۇ مەسئۇلىيەت بىزدە ئەمەس ، ئۇنى چېكىدىن ئاشقان « سول » چىللىق لۇشيەنى كەلتۈرۈپ

چىقارغان .

— چېكىدىن ئاشقان « سول » چىللىق لۇشيەنى تۈزىتىلدىمۇ ؟

— شۇنداق ، 1957 ـ يىلدىكى كۈرەشتىن — يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەشتىن باشلاپ ھېسابلىغاندا ، يىگىرمە يىل داۋام قىلدى . مەدەنىيەت ئىنقىلابى جەريانىدا بولسا ، « سولچىللىق ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقتى . شۇ خاتا سىياسىي ھەرىكەتلەر ئەمەلىي تۈرمۇشتا تۈزىتىلدى ، لېكىن ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ يۈرىكىدە يىللاپ ـ يىللاپ قالدۇرغان تەسىرىنى بىر ـ ئىككى كۈندە تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس . شۇ تەسىراتلار ۋاقتى ـ مەزگىلى پىشىپ يەتكەندە ئېچىپ ، يېڭى سۈپەتتە باش كۆتۈرۈپ چىقىپ ، باشقا بىر تەرەپتىن كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى مۇمكىن . ئۇيغۇر خەلقىدە كېيىنكى يىللاردا پەيدا بولغان قېيداش روھىي ھالىتىنى ئەنە شۇ چېكىدىن ئاشقان « سول » چىللىق لۇشيەنىنىڭ مىللىتىمىزدە قالدۇرغان ئىللەتلىرى دېمەي مۇمكىن ئەمەس . بۇ جەھەتتە ئەمەلىي تۇرمۇشتىن كۆزىتىپ كۆرسىگىز ئىكەن .

2 . قېيداش روھىي ھالىتى

پروفېسسور ئالدىمغا قويغان مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ ، بىرمۇنچە ئادەم بىلەن پاراڭلاشتىم ، بىرمۇنچە ئەھۋال بىلەن تونۇشتۇم . بىرەر خاتا سىياسىي ھەرىكەتنىڭ كىشىلەرنىڭ دىلىنى رەنجىتكەندىن كېيىن قانداق قېيداش روھىي ھالەتلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم . تارىختىي بىمەنىلىك تولا چاغلاردا باشقا بىر بىمەنىلىكنىڭ جازالىشىغا ئۇچرايدىكەن . بىرىنچى ئاچچىق دەردنى يۇتقان ئادەم ئىككىنچى ئاچچىق دەردنى يۇتۇشقا مەجبۇر بولىدىكەن . ئەنە

شۇنداق قىيىداش ھېسسىياتىنىڭ يوشۇرۇن ئىقىمى دەسلەپ شۇنداق مەۋج ئۇرۇپ ، كۈچلۈك ئۆركەشلەيدۇكى ، ھەتتا ئىجتىمائىي ئورنى خېلى يۇقىرى ، يىراقنى كۆزلەيدىغان ئادەملەرمۇ ، پەم - پاراسەتلىك ئۆتكۈر ، ئېغىر - بېسىق ئادەملەرمۇ ئۇنىڭغا تارتىلماي قالمايدىكەن . ئەنە شۇنداق پەيتتە يۈرەكتىكى دولقۇننىڭ پەس كويغا چۈشۈشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈشكە مەجبۇر بولىدىكەنسىز . ئەگەر كىمكى يەڭلىرىنى شۇمەيلەپ ، قوللىرىنى ئوينىتىپ ، چۇقان كۆتۈرۈپ ، دولقۇنغا قارشى ھەرىكەت قىلىدىكەن ، كۈتكەن ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئاقىۋەتكە قېلىشى تۇرغان گەپ . بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرى بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا بىر قىسىم ئۇيغۇر مۇتەخەسسىسلەردىن ئەقىل سورىسام ، ئۇلار بىر بولسا ، ئەمەلىي مەسىلىلەردىن ئۆزلىرىنى قاچۇراتتى ، بىر بولسا ، ئالدى - كەينىگە قاراپراق سۆزلەيتتى ، ياكى سوغۇق كۈلۈش بىلەنلا تۈگىتەتتى . بۇ ئۇلارنىڭ تەمكىنلىكى ، ئېغىر - بېسىقلىقى . چۈنكى دولقۇن كۆتۈرۈلۈۋاتقاندا ، ئۇلار گەپ - سۆزدە ، ھەرىكەتتە ئېھتىياتچان بولۇشقا مەجبۇر ئىدى . بۇ يەردىكى دەردنى شۇنداق دەردنى تارتمىغان ئادەمنىڭ چۈشىنىشى مۇمكىن ئەمەس . چېكىدىن ئاشقان سولچىللىق لۇشيەنىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا بەرگەن زەربىسى ھەر تەرەپلىمە بولغاچقا ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن يېنىش ، قىيىداشمۇ كۆپ تەرەپلىمە بولماقتا . پاراكلاشقان ئادەملەردىن قالدۇرغان خاتىرىلىرىم ئاز ئەمەس . ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى كىتابخانلار ئالدىغا قويۇشۇم مۇمكىن بولمىغاچقا ، بۇ يەردە بىر نەچچە پارچىسىنىلا نەقىل كەلتۈرەي .

خاتىرە — 1 :

ئاپتونوم رايونلۇق دىنىي ئىشلار ئىدارىسى ئىسلام دىنىي باشقارمىسىنىڭ باشلىقى مۇھەممەت تۇرسۇن 30 نەچچە ياشلاردا بار ، ئۇنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرىدىن ئۇيغۇرلارغا خاس چېچەنلىك

چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇ خەنزۇچىنى راۋان سۆزلەيدىكەن. سوئاللى-رىمىزغا قالدۇرماي جاۋاب بىرىپ ئولتۇردى. نازۇك مەسىلىلەردە گەپنى يوپۇتۇپ ئولتۇرمىدى ياكى مەنسەپدارلارچە پۇچەك گەپ-لەر بىلەن قۇرۇق ياندۇرىدىغان ئىشنىمۇ قىلمىدى، ناھايىتى سەمىمىي پاراڭلاشتى، پاراڭ ئارىسىدىكى كۆڭۈللۈك كۈلكىلىرى ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ سەمىمىيىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ تۇردى.

— سوۋېت ئىتتىپاقىدىن، تۈركىيىدىن كەلگەن مۇھا-جىرلىرىمىز دائىم: «شىنجاڭدا قانداق بولۇپ دىن ئەۋج ئېلىپ كەتتى؟» دەپ سورايدۇ. بىز ئۇلارغا مۇنداق جاۋاب بەردۇق: ئەۋج ئېلىپ كېتىشنىڭ مەنبەسى بار. 50 ـ يىللاردا توغرا دىنىي سىياسەت يېتەكچىلىكىدە خۇداسىزلىقنى تەشۋىق قىلىش ئەر-كىنلىكىمۇ، خۇداگۇيلۇقنى تەشۋىق قىلىش ئەركىنلىكىمۇ بار ئىدى. ۋەتەنپەرۋەر دىنىي ئەرباپلار ھۆكۈمەتكە ماسلىشىپ، بىر مۇنچە پايدىلىق ئىشلارنى قىلغان. دىن ئىدېئولوگىيىگە مەن-سۇپ، ئۇ ئادەمنىڭ ئىدىيىۋى كۆزقارىشى. «مەدەنىيەت زور ئىن-قىلابى» مەزگىلىدە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» دىنىي ۋەھشى-لەرچە دەپسەندە قىلدى، نۇرغۇن مەسچىتنى تاقىۋەتتى، تار-تىۋالدى؛ ئىسلام ئەھلى ئىززەتلەيدىغان موللىلىرىمىز ئېگىز قال-پاق كىيگۈزۈپ سازايى قىلىندى؛ ئۇزۇن ساقال، ئۇزۇن يەكتەك موللىلىرىمىزنىڭ ئىززەت ـ ئابرويى ئىدى، بەزى جايلاردا ئۇلارمۇ قايچىلاپ ـ قىرقىپ تاشلاندى؛ مۇسۇلمانلارنىڭ نەزە-رىدە، قۇرئان ئاللاتائالانىڭ ۋەھيى، ئەمرى ئىدى، «ھەدىس» مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىمى ئىدى. ئەنە شۇ مۇقەددەس كىتابلار ئەرەبچە بولۇپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غىچە كەم تېپىلاتتى، قولىدا ئەرەبچە قۇرئاندىن بىرەر نۇسخا بار ئادەم ئۇنى گۆھەردەك قەدىرلەپ ساقلايتتى، لېكىن ئىسيانچى باتۇرلار ئوتقا تاشلاپ تۆكەتتى. بۇ ئەھۋال مۇسۇلمانلارنىڭ يۈرىكىنى يارا قىلماي قالمىدى.

ئىلاۋە : ئادەمـنىڭ ھېسسىياتى تاشقىرىدىن كېلىۋاتقان تەـ سىرگە قارىتا تولىمۇ سەزگۈر بولىدۇ . ئادەم تۇرلۇك ـ تۇمەن شـەيئىنى ئۆزىنىڭ ھېسسىيات ئەگلىكىدىن ئۆتكۈزۈپ ، شۇنىڭغا مـۇناسىپ جاۋاب قايتۇرىدۇ . خۇشال بولىدۇ ، غەزەبلىنىدۇ ، مەـ يۇسلىنىدۇ ، ھۇزۇرلىنىدۇ . « ياخشىلىققا ياخشىلىق ، يامانلىققا يامانلىق ھەر جايدا بار » دېگەن گەپ ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنىڭ ئەكس رولىمۇ بار ، دېگەن گەپ . ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى قەدىرـ لىمىگەن كىشى شۇ ئادەمنىڭ ئۆزىنى قەدىرلىمىگەن بولىدۇ . مـاركس « ئىقتىسادشۇناسلىق ـــ پەلسەپە ئورىگىنالى » ناملىق ئەسىرىدە : « مۇھەببەتنى مۇھەببەت بىلەنلا ، ئىشەنچنى ئىشەنچ بىلەنلا ئالماشتۇرۇش مۇمكىن » دەپ يازغانىدى . ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئۆز زامانىسىدا شەرققە يۈرۈش قىلىپ ، ئىران شاھى دارىيۇس III نـى مـەغلۇپ قىلغانىدى . ئۇ ئاتلىق لەشكەرلىرىنى بـاشلاپ ، دارىيۇس I نىڭ قەبرىسى يېنىدىن ئۆتكەندە ، ئاتتىن چۈشۈپ ، قەبرىگە گۈل قويۇپ ، ئۆزىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى بىلدۈرگەن . بۇ بۇنىڭدىن 2400 يىل ئىلگىرى نۇسرەت تاپقان پـادىشاھنىڭ مەرىپەت ۋە پەزىلىتىنىڭ ئىپادىسى . ئۇ ئارىستوتىلـ نىڭ مۇناسىپ شاگىرتى . ۋەھالەنكى ئۇلار ئادەمنى ھەرىكەتلەـ نىدىغان قورچاق دەپ قاراپ ، ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنى خالىغىنىچە ئاياغ ـ ئاستى قىلدى ، بۇگۈن بۇ بىر توپ ئادەمنى قاقشاتقان بـولسا ، ئەتىسى ئۇ بىر توپ ئادەمنى رەنجىتتى . ئۇلار ئۆز ھوقۇـ قىدىن پايدىلىنىپ ئۆكتەملىك قىلىپ ، كىشىلەرنىڭ يۈرىكىگە لـەنەت ـ غەزەپ ئۇرۇقىنى چاچتى . بۇنداق غەزەپ مۇبادا چەكـ لىك دائىرىدىن ھالقىپ ، ئومۇمىي تۈس ئالىدىغان بولسا ، ئەتە ـ ئۆگۈن ياكى يوشۇرۇن ھالدا ، ياكى توغرىدىن توغرا ۋە ياكى ئەگرى يوللار بىلەن كۆتۈرۈلۈپ ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى داۋالـ غۇتىدىغان كۈچكە ئايلىنىدىغانلىقىنى ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈـ رۈشمىدى .

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com